

ГІСТОРЫЯ

Г. У. КАРЗЕНКА

АРГАНІЗАЦЫЯ ПАДРЫХОЎКІ НАВУКОВАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫІ ПРАЗ АСПІРАНТУРУ У БЕЛАРУСІ (1955—1985 гг.)

У фарміраванні навукова-кадравага патэнцыялу рэспублікі важную ролю адыграла аспірантура, якая па праву лічыцца асноўнай крыніцай высокакваліфікаваных навуковых кадраў. Але да гэтага часу гэта мэтанакіраваная і арганізаваная форма падрыхтоўкі навукоўцаў не з'яўлялася аб'ектам гістарычнага аналізу. Мэта гэтага артыкула — паказаць дынаміку і асаблівасці развіцця аспірантуры за трыццацігадовы перыяд, тэндэнцыі яе змянення, якія абумоўлівалі адзінства і непарыўнасць навуковай дзейнасці.

Да сярэдзіны 50-х гадоў, калі заканчваўся аднаўленчы перыяд, сітуацыя з кадрамі спецыялістаў у Беларусі была вельмі напружанай. Галоўныя цяжкасці заключаліся, па-першае, у параўнальна нешматлікай колькасці студэнтаў у вышэйшых навучальных установах (адбіліся вынікі ваенных гадоў), што адыгрывае ключавую ролю ў сацыяльным механізме адбору людзей для навукі. Да таго ж у ВНУ не хапала прафесарска-выкладчыцкіх кадраў.

У 1950 г., напрыклад, з 1338 выкладчыкаў толькі 74 мелі ступень доктара ці званне прафесара (з іх 37 былі дактарамі медыцынскіх навук). У ВНУ не было ніводнага прафесара па фізіцы, матэматыцы, філасофіі, рускай і беларускай мовах, іншых дысцыплінах. Па-другое, па раду важнейшых спецыяльнасцей кадры навуковай інтэлігенцыі не рыхтаваліся (геалогія, фізіка, аграмеліярацыя, хімічныя тэхналогіі, аўта і трактарабудаванне, электраабсталяванне прамысловых прадпрыемстваў, архітэктура і інш.). І гэта ў той час, калі ў сусветным супольніцтве набірала сілу першая хваля НТП, а ў рэспубліцы ствараліся новыя галіны прамысловасці, якіх не было да вайны. Па-трэцяе, сталінскія рэпрэсіі, якія абарвалі жыцці многіх таленавітых даследчыкаў, разбурылі навуковыя школы, якія пачалі складвацца.

Адсутнасць у рэгіёне спецыялістаў па перспектыўных напрамках навукі не толькі запавольвала правядзенне даследаванняў, але і падрыхтоўку кадраў. Адсюль робіцца зразумелай тая заклапочанасць і ўвага да праблемы забеспячэння кадравага патэнцыялу з боку дырэктывных органаў, адлюстраваных у прыняцці рада пастановаў, накіраваных на паліпшэнне гэтай работы¹. У прыватнасці, прадугледжваліся льготы аспірантам, якія навучаліся без адрыву ад вытворчасці. Намячалася развіццё мэтавай аспірантуры, дазваляўся прыём у аспірантуру спецыялістаў непасрэдна пасля заканчэння ВНУ; ўводзілася практыка прыёму пераважна асоб са стажам навуковай і педагагічнай дзейнасці. Такім

¹ Партыйно-правяцельственыя рашэння «О мерах по улучшению подготовки и аттестации научных и научно-педагогических кадров» (1956 г.); «О мерах улучшения качества диссертационных работ и порядке присуждения ученых степеней» (1960 г.); «О мерах по улучшению подготовки научных и научно-педагогических кадров» (1961 г.); «О мерах по дальнейшему улучшению подбора и подготовки научных кадров» (1962 г.); «Об улучшении подготовки научных и научно-педагогических кадров» (1967 г.) и др.

чынам, на рубяжы 50—60-х гадоў былі закладзены асноватворныя прынцыпы дзейнасці аспірантуры і папаўнення кандыдатамі навук вышэйшых навучальных устаноў і НДІ.

Не разглядаючы перыяд з 1945 па 1955 г. як спецыфічны для колькаснага росту аспірантуры, у наступныя гады можна канстатаваць няўхільны рост аб'ёмаў падрыхтоўкі маладых навуковых сіл. Колькасць аспірантаў пры гэтым мянялася наступным чынам: 1955 г. — 533 чалавекі, 1960 г. — 800, 1965 г. — 2409, 1970 г. — 2739, 1975 г. — 3055, 1980 г. — 3132, 1985 г. — 2945 чалавек². Параўнаўшы гэтыя даныя з дынамікай росту навуковых і навукова-педагагічных кадраў, мы прыйшлі да высновы, што з сярэдзіны 50-х гадоў рост колькасці навуковых кадраў Беларусі адбываўся ў адпаведнасці з залежнасцю, характар якой блізкі да лінейнай. Сапраўды, маштаб гэтых намаганняў быў вялікі, аб чым гавораць, у прыватнасці, велічыні абсалютных прыростаў агульнай колькасці навуковых і педагагічных кадраў, якія ў асобныя гады таго перыяду складалі ў рэспубліцы ад тысячы да дзвюх тысяч чалавек. Практычна такая залежнасць павелічэння навуковых кадраў назіралася да 1980 г., пасля чаго пачалося замаруджванне тэмпаў. Што датычыць аспірантуры, то блізкая да лінейнай залежнасць росту колькасці аспірантаў характэрна толькі да 1965 г. уключна, прычым гэты тэмп быў больш высокім, чым тэмп росту агульнай колькасці навуковых супрацоўнікаў. Наступныя 3—4 гады ўяўлялі этап выхаду на стабільны ўзровень, які ў асноўным захоўваўся на працягу астатняй часткі даследуемага перыяду.

Можна лічыць свайго роду паваротным пунктам 1969 г., паколькі менавіта з гэтага года тэмпы развіцця аспірантуры пачалі адставаць ад тэмпаў росту навуковых супрацоўнікаў, прычым, калі быць дакладнымі, аспірантура не толькі не развівалася, але з 1983 г. некалькі скарацілася. Такім чынам, адрэзак часу пасля 70-х гадоў наогул характарызуецца як перыяд значнай неадпаведнасці тэмпаў развіцця аспірантуры тэмпам дынамікі навуковых кадраў, што негатыўна адбілася на паляпшэнні іх кваліфікацыйнай структуры.

З пачатку 60-х гадоў праявілася і другая негатыўная тэндэнцыя: прыкрыт аспірантуры завочнай формы навучання. Яна панавала практычна ў 70-я — сярэдзіне 80-х гадоў. Аспіранты-завочнікі ў 1955 г. складалі 25% агульнай колькасці навучэнцаў, у 1965 г. — ужо 39, у 1980 г. — 64%, а ў XI пяцігоддзі колькасць навучэнцаў гэтай катэгорыі скарацілася да 55%.

Рэалізацыя выкладзенай тэндэнцыі закранула ў большай ступені акадэмічную аспірантуру. Калі ў 1967 г. у АНБ аспіранты з адрывам ад вытворчасці складалі 63%, то іх доля ў 1980 г. знізілася да 40%³. Па галінах навук найбольшая колькасць завочнікаў была па геолога-мінералагічных (90%), юрыдычных (88,2%), геаграфічных (80%), тэхнічных (73,6%), гістарычных (70%) навук, меншая колькасць завочнікаў па мастацтвазнаўству (50%), філалагічных (57,1%), хімічных (58%), філасофскіх (59%) навук⁴. Аналагічная сітуацыя мела месца ў сістэме вышэйшай школы. Пры гэтым адзначым, што скарачэнне прыёму ўнутры перыяду, які даследуецца, адбывалася больш ці менш раўнамерна.

Такая практыка не адпавядала ўзросшым патрабаванням да падрыхтоўкі навуковых кадраў, бо якасць падрыхтоўкі ў аспірантуры без адрыву ад вытворчасці была ніжэйшая, чым у аспірантуры з адрывам ад вытворчасці. Завочная аспірантура, калі яна не камплектавалася наву-

² Народное хозяйство Белорусской ССР в 1968 г. Минск, 1969. С. 466; Народное хозяйство Белорусской ССР (Юб. стат. сб.). Минск, 1977. С. 53; Народное хозяйство Белорусской ССР в 1988 г. Минск, 1989. С. 135.

³ ЦПА КПБ, ф. 4, воп. 133, с. 52, л. 178.

⁴ Якушев пч С. С. Проблемы совершенствования подготовки научных кадров // Вопросы управления исследованиями и разработками. Минск, 1979. С. 48.

ковай установай за кошт сваіх супрацоўнікаў, магла даць патрэбны эффект толькі па асобных спецыяльнасцях.

У большасці выпадкаў для выканання дысертацыйных работ патрабавалася эксперыментальная база, якая, як правіла, мела больш высокі ўзровень ва ўстанове, што прыняла аспіранта, а не там, дзе ён працаваў. Галоўнае ж заключалася ў тым, што, знаходзячыся ў адрыве ад калектыву спецыялістаў, завочны аспірант практычна не ўдзельнічаў у навуковых дыскусіях, яму было цяжка засвойваць метады і прыёмы даследаванняў. У спалучэнні з радамі іншых негатыўных з'яў у дзейнасці аспірантуры (недастатковая актуальнасць і практычная залежнасць дысертацыйных работ, дубіраванне тэматыкі і г. д.) усё гэта зніжала яе ролю як важнейшай формы падрыхтоўкі і крыніцы абнаўлення кваліфікаваных навуковых кадраў.

Як вядома, планаванне прыёму, камплектаванне аспірантуры, падрыхтоўка і атэстацыя навуковых кадраў, а таксама статыстычны ўлік у гэтай галіне ажыццяўляліся па галінах навукі, групам спецыяльнасцяў, якія складалі наменклатуру спецыяльнасцей навуковых супрацоўнікаў. Карыстаючыся гэтай сістэмай класіфікацыі, разгледзім змяненні, якія адбываліся ў структуры аспірантуры ў даследуемы перыяд. (За аснову ўзяты статыстычныя даведкі аб размеркаванні і выпуску аспірантаў па галінах навук за 1960—1985 гг.)

Да сярэдзіны 50-х гадоў інтэлектуальныя сілы рыхтаваліся ў асноўным па сельскагаспадарчых, біялагічных, гуманітарных навук, што ў цэлым адпавядала профілю навуковых устаноў і ВНУ, запатрабаванням народнай гаспадаркі рэспублікі. Распачатая ў свеце першая хваля НТР, базіснымі напрамкамі якой былі квантавая электроніка, касмічная тэхніка і асваенне ядзернай энергіі, прывяла да рэзкага пералому ў сістэме падрыхтоўкі інтэлектуальных сіл рэгіёна.

Аспіранты пачалі навучанне па больш шырокаму колу спецыяльнасцей: фізічнай аптыцы, спектраскапіі і люмінесценцыі, фізіцы паўправаднікоў, мікраэлектроніцы, матэматычнай кібернетыцы, плазмахіміі, фізіцы і цеплафізіцы рэактараў, структурнай механіцы, сінтэзу арганічных і элементаарганічных злучэнняў, біяарганічнай хіміі, іншых відах напрамкаў навук.

Ужо ў 1960 г. павялічыўся прыём у аспірантуру АНБ на 60 чалавек па фізіка-матэматычных навук, тэхнічных і хімічных, прадугледжвалася штогадовае прыкамандзіраванне ў аспірантуру АН СССР да 30—35 чалавек⁵. У Белдзяржуніверсітэце была распачата падрыхтоўка спецыялістаў па радыёфізіцы і электроніцы, фізіцы атамнага ядра і касмічных прамянёў, біяфізіцы⁶. З пачатку 60-х гадоў было наладжана навучанне аспірантаў Беларускага тэхналагічнага інстытута па такіх спецыяльнасцях, як неарганічная і арганічная хімія, хімія і тэхналогія высокамалекулярных злучэнняў, працэсы і апараты хімічнай тэхналогіі, тэхналогія неарганічных рэчываў⁷.

Да 1965 г. аспірантура Беларусі павялічылася ў параўнанні з 1959 г. па фізіка-матэматычных навук у 5 разоў, тэхнічных — у 3,4, хімічных — у 2,5, эканамічных — у 3,5 раза. Гэтыя галіны навук у тым жа годзе складалі самую вялікую групу (1376 чалавек), ці больш за палавіну ўсіх навучэнцаў. Такія высокія тэмпы падрыхтоўкі кваліфікаваных кадраў захоўваліся на працягу ўсяго перыяду. У 1985 г. колькасць аспірантаў была па фізіка-матэматычных навук у 7 разоў большая, чым у 1960 г., тэхнічных і эканамічных — у 4 разы. У тым жа годзе кожны

⁵ Во главе научно-технического прогресса в промышленности: Из опыта работы Компартии Белоруссии (1959—1977 гг.). Минск, 1979. С. 51.

⁶ Ермолаев В. Ф. Рост научных кадров в условиях ускорения научно-технического прогресса в промышленности (1959—1965 гг.) // Вопросы истории КПСС. Минск, 1984. Вып. 15. С. 32.

⁷ Белорусский технологический институт им. С. М. Кирова. Минск, 1980. С. 30.

трэці аспірант Беларусі навучаўся па тэхнічных навук, фізіка-матэматычных — 17%, эканамічных — 12, сельскагаспадарчых — 6%.

Іншымі словамі, у ходзе першай хвалі НТР была рэалізавана сістэма прыярытэтаў пры развіцці галіновай структуры навуковага патэнцыялу. У залежнасці ад павелічэння агульнага аб'ёму прыцягненых рэсурсаў узрасла і плануемая падрыхтоўка навуковых кадраў, што прывяло да лакальнага перабольшання інтэлектуальных рэсурсаў, калі гаспадарчы механізм не толькі не прагназіраваў патрэбнасці ў навуковых кадрах, але і не забяспечваў перыядычны пераліў патэнцыялу з традыцыйнага навукова-тэхнічнага напрамку ў новыя напрамкі. Цыклічнасць як заканамернасць развіцця навуковага патэнцыялу патрабавала яго структурнай перабудовы на карысць навук і жывой матэрыі. Аднак такая перабудова не рабілася. Аналіз колькасці аспірантаў паказаў, што з 1970 па 1985 г. у хімічных, біялагічных, сельскагаспадарчых, медыцынскіх, фармацэўтычных навук адбывалася падзенне адноснай колькасці навучэнцаў.

Структура аспірантуры па галінах навукі склалася як у выніку палітыкі, якая праводзілася ў тых гады, так і пад уплывам унутраных фактараў, якія характарызуюць узровень дзяржаўнага планавання і арганізацыйную дзейнасць цэнтраў, што ажыццяўлялі падрыхтоўку навуковых кадраў. У сярэдзіне 80-х гадоў яе праводзілі 21 ВНУ і 46 навуковых устаноў. Дзяржплан Беларусі, міністэрствы і ведамствы не працавалі над доўгатэрміновай перспектывай кадравых перамяшчэнняў, калі новым і дэфіцытным спецыяльнасцям трэба было надаваць больш увагі на падрыхтоўчым этапе і непасрэдна пры прыёме ў аспірантуру, пры вырашэнні пытанняў навуковага кіраўніцтва і развіцця матэрыяльна-тэхнічнай базы.

Напрыклад, не выклікае сумненняў існаванне адрозненняў у складанасці аспіранцкай падрыхтоўкі і яе завяршальнай стадыі — абароны дысертацыі паміж новымі і дэфіцытнымі, тэхнічнымі і прыродазнаўчымі спецыяльнасцямі, з аднаго боку, і філалагічнымі, гістарычнымі і педагогічнымі спецыяльнасцямі — з другога. Для аспірантаў тых і іншых спецыяльнасцей былі роўныя тэрміны навучання, аднолькавая працэдура абароны дысертацыі.

Не надавалася ўвагі развіццю сістэмы прыярытэтаў, матэрыяльных стымулаў з тым, каб забяспечыць павелічэнне жадаючых паступіць у аспірантуру па новых і дэфіцытных спецыяльнасцях. Сукупнасць падобных фактараў рабіла свой «уклад» у штогадовае недавыкананне планаў падрыхтоўкі навуковых кадраў па найбольш важных для паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу спецыяльнасцях.

Як і ў іншых сферах, сітуацыя ў навуцы ўжо з пачатку 70-х гадоў абцяжарвалася праблемай дэфіцыту⁸. Дакладна вызначылася тэндэнцыя, пры якой маладыя спецыялісты траплялі ў аспірантуру не ў выніку жорсткага адбору, а ў выніку вымушанага набору. Рэзка знізілася якасць ведаў паступаючых, зніклі конкурсы па большасці спецыяльнасцей прыродазнаўчых і тэхнічных навук. Дабіваючыся выканання дзяржаўнага плана падрыхтоўкі навуковых кадраў любой цаной, НДІ і ВНУ прымалі людзей недастаткова падрыхтаваных, павялічваючы затраты на аспірантуру і колькасць спецыялістаў, у якіх установы не мелі патрэбы.

Выбарачны аналіз паказаў, што толькі ў 1966 г. план прыёму ў аспірантуру па Міністэрству вышэйшай адукацыі Беларусі быў сарваны па фізіка-матэматычных навук (84,7%), хімічных (96%), біялагічных (78,6%) і сельскагаспадарчых (80%). Па БДУ працэнт выканання скла-

⁸ Махнач А., Кубарев А. Аспірантский дефицит // Промышленность Белоруссии. 1973. № 2; Кадры науки // Советская Белоруссия. 1970. 3 сак.; Аспірант // Звязда. 1970. 22 ліст.; Якушевич С. С. Вакансия для аспиранта // Народное хозяйство Белоруссии. 1984. № 9. С. 38—39.

даў 95,7, тэхналагічным і радыётэхнічным інстытутах — 78, Гомельскім педінстытуце — 66⁹. І гэтыя факты не адзіныя. Навуковыя ўстановы вымушаны былі займацца перакамлектацыяй аспірантаў па асобных спецыяльнасцях альбо рыхтаваць залішнюю колькасць спецыялістаў для тых накірункаў навукі, дзе яны ўжо не мелі попыту.

Важкі ўклад у фарміраванне навуковай інтэлігенцыі зрабілі І. А. Антонаў, П. І. Альсмік, А. А. Ахрэм, Т. В. Бірыч, Г. В. Багамолаў, М. А. Барысевіч, А. С. Вечар, Р. І. Гарэцкі, М. П. Яругін, І. М. Ігнаценка, В. Ф. Купрэвіч, А. К. Красін, І. М. Лушчыцкі, А. В. Лыкаў, М. Д. Мухін, У. У. Пячкоўскі, У. П. Платонаў, А. У. Роман, Б. І. Сцяпанаў, А. У. Шот, Ф. І. Фёдараў, Д. П. Худакормаў і іншыя вучоныя, якія валодалі вялікай інтэлектуальнай смеласцю, эрудыцыяй, здольнасцю аб'ядноўваць вакол сябе здольную моладзь. Праводзячы сур'ёзную работу па падбору кандыдатур для паступлення ў аспірантуру, яны яшчэ ў вышэйшай навучальнай установе дапамагалі аспірантам выбраць актуальную тэму даследавання, аказвалі дапамогу ў распрацоўцы метадыкі, што забяспечвала своечасовае і якаснае напісанне дысертацый. Сваімі парадамі, уласным прыкладам яны стымулявалі ініцыятыву і самадзейнасць маладых вучоных у вырашэнні канкрэтных навуковых праблем.

Па водгуках вучняў, у акадэміка Барыса Іванавіча Сцяпанавы шчасліва спалучаўся глыбокі розум вучонага-тэарэтыка і яркі талент вучонага-выхавацеля. Гэтым тлумачыцца тое, што ў Інстытуце фізікі АНБ паміж рознымі пакаленнямі вучоных існавала супрацоўніцтва, пераемнасць. Тут вучні не ўсляпілі ішлі за сваімі кіраўнікамі, успрымаючы іх веды, метады, але і ім самым было характэрна наватарства. Гэтую якасць, без якой далейшае развіццё навукі наогул немагчыма, і выхоўваў акадэмік Б. І. Сцяпанаў у сваіх вучняў.

Шчодро дзяліліся багатымі ведамі і вопытам акадэмікі І. А. Булыгін, М. П. Яругін. Цэлая плеяда глебзнаўцаў атрымала пуцёўку ў навуку пад кіраўніцтвам Т. М. Кулакоўскай.

Гаворачы аб стварэнні навуковых школ, нельга не бачыць і негатыўных бакоў, якія адмоўна ўплывалі на эфектыўнасць падрыхтоўкі аспірантаў. Доўгі час ва ўстановах Акадэміі навук, ВДУ Беларусі пры складанні планаў прыёму ў аспірантуру кіраваліся не агульнапрынятымі нормамі, а жаданнем забяспечыць кожнага доктара навук штатам аспірантаў. Пры гэтым часам не бралася пад увагу, ці патрэбны будуць гэтыя спецыялісты народнай гаспадарцы ў перспектыве. Прычым усё гэта часам рабілася з парушэннем агульнапрынятых правілаў, калі вучоны мог ажыццяўляць кіраўніцтва не больш чым пяццю аспірантамі.

За многімі тытулаванымі вучонымі ў сярэдзіне 60-х гадоў было замацавана па 8—10, а ў некаторых (Г. К. Гаранскі, Б. М. Смольскі, А. М. Пісарэўскі, В. С. Севярдэнка, М. Ф. Кунін і інш.) — па 12—14 аспірантаў¹⁰. Зразумела, што пры такім «штаце» ўдзяліць кожнаму аспіранту дастаткова ўвагі практычна было немагчыма. У такіх кіраўнікоў яны не маглі разлічваць на неабходную дапамогу і невыпадкова, што абароны дысертацый былі рэдкімі.

У ВДУ Міністэрства вышэйшай адукацыі БССР (1980 г.) на аднаго доктара навук прыпадала 7,4—7,5 аспіранта (1546 : 207). У цэлым па рэспубліцы гэтыя суаносы складалі 4,2—4,3 аспіранта (3112 : 727), па АНБ — 4,1 (853 : 206), па астатніх ВДУ і міністэрствах — 2,0 (613 : 314)¹¹.

⁹ ЦДАКР Расіі, ф. 9606, воп. 1, с. 2601, л. 68—69. Кіраўніцтвам Міністэрства вышэйшай адукацыі БССР у 70-х гадах неаднаразова ўзнімалася пытанне аб скарачэнні прыёмаў у аспірантуру, але яно не было вырашана — ЦПА КПБ, ф. 4, воп. 133, с. 27, л. 226.

¹⁰ Федоровіч Р. С. Подготовка и переподготовка научно-педагогических кадров. Тбилнск, 1984. С. 7.

¹¹ ЦПА КПБ, ф. 4, воп. 133, с. 27, л. 224—225.

Такім чынам, падрыхтоўка навуковых прац была падобнай на штампоўку вырабаў у вытворчасці, з'яўляліся дысертацыі-блізняты, многія з якіх мелі нізкую навуковую і практычную каштоўнасць. Не стала выключэннем практыка прыцягнення да кіраўніцтва аспірантамі кандыдатаў навук. У аспірантуры Міністэрства культуры, Дзяржплана, Упраўлення геалогіі, Спорткамітэце ў ліку навуковых кіраўнікоў былі кандыдаты навук.

Сур'ёзныя недахопы накопліваліся ў арганізацыі працы аспірантаў, дамінавалі заарганізаванасць, залішняя рэгламентацыя. Малады вучоны аказваўся ў жорсткім палоне індывідуальнага плана, праграмы, грамадскіх даручэнняў і г. д. Перад ім было вельмі малое поле для пошукаў і эксперымента. Такія жорсткія метадамі кіраваць, зразумела, лягчэй: дастаткова тыражыраваць інструкцыі. Але ў выніку знікала самае галоўнае — творчасць. Растучая «ідэалагізацыя» грамадства адбілася на філасофскай адукацыі будучых вучоных. Галоўная «мэта іх выхавання заключалася ў тым, каб узброіць іх цвёрдымі ведамі асноўных праблем філасофіі, уменнем творча выкарыстоўваць гэтыя веды ў навуковай і практычнай дзейнасці. Яны павінны адрознівацца навуковасцю сваіх пазіцый светаўспрымання, глыбокай перакананасцю і адданасцю камуністычным ідэалам»¹².

На практыцы ж усё зводзілася да абавязковага вывучэння і паўтарэння з году ў год вядомых, азбучных ісцін, а раскрыццё філасофскіх праблем ішло праз прызму «гістарычных» рашэнняў ЦК КПСС і ЦК КПБ. У такой атмасферы адсутнічалі ўзаемны давер, сумесны пошук ісціны ў выкладчыка і пачынаючага вучонага, і ў выніку былі пропускі лекцый і семінарскіх заняткаў, пасіўнасць і страта аспірантамі творчага падыходу да засваення навуковага матэрыялу.

За дваццацігадовы перыяд адбывалася адноснае зніжэнне ўзроўню стыпендыі аспірантаў. Яе максімальны памер (100 руб.) складала ў 1965 г. 104% ад сярэднямесячнай заробтнай платы рабочых і служачых у народнай гаспадарцы краіны, а ў 1984 г. гэта доля складала толькі 54%. Аб якім навуковым пошуку магла ісці гутарка, калі маладому чалавеку адмаўлялі ў элементарных сацыяльна-бытавых умовах (дзіцячы сад, піянерскі лагер, дом адпачынку, вырашэнне жыллёвых праблем). Плённая праца над кандыдацкімі дысертацыямі стрымлівалася актыўным удзелам маладых вучоных у сельскагаспадарчых кампаніях, у пераборцы гародніны на базах, ва ўборцы тэрыторыі, будынкаў новабудоўляў навукі, метрапалітэна.

Велізарную шкоду нанесла практыка адміністрацыйных абмежаванняў (асабліва тэндэнцыя гарадской замкнутасці) папаўнення супрацоўнікаў інстытутаў, калі прымаліся ў аспірантуру асобы (напрыклад, г. Мінска), якія мелі адпаведную прапіску. Усё гэта адмоўна адбілася непасрэдна на якасці адбору ў аспірантуру, а ў выніку на забеспячэнні кадрамі ўсёй сферы фундаментальных і прыкладных даследаванняў.

Паўстае пытанне, ці магла ў гэтых умовах фарміравацца яркая навуковая індывідуальнасць? Так, зразумела, магла, але толькі насуперак гэтым умовам і ў барацьбе з імі. А ў цэлым гэтыя ўмовы выклікалі нівеліроўку, «збядненне» кадраў і як вынік падзенне якасці работы.

Істотна важнае пытанне, наколькі створаная сістэма падрыхтоўкі навуковых кадраў задавальняла патрэбы навукі і ўсёй народнай гаспадаркі? Адказ на гэтае пытанне ўяўляе нямала цяжкасцей. Праблемы статыстыкі выявіліся тут з асаблівай відавочнасцю. Аспірантурай рэспублікі з сярэдзіны 50-х гадоў быў падрыхтаваны вялікі атрад маладых навукоўцаў. Толькі ў 70-я — першай палавіне 80-х гадоў у сферу навукі, па нашых падліках, улілося 11 568 чалавек. І хоць колькасць паспяхова скончыўшых аспірантуру ў розныя гады вагалася ад 30 да 60%,

¹² Проблемы философской подготовки молодых научных кадров. М., 1985. С. 12—13.

яе эфектыўнасць была нізкай¹³. Аб гэтым сведчаць архіўныя матэрыялы выбарачнага абследавання ЦСУ Беларусі за 1975—1982 гг.¹⁴ У параўнанні з 1975 г. працэнт паспяхова скончыўшых аспірантуру знізіўся амаль па ўсіх міністэрствах. Сістэматычна не выконваўся план выпуску аспірантаў Акадэміяй навук (1980 г.— 92%, 1981 г.— 89, 1982 г.— 91%), Міністэрствам вышэйшай адукацыі (адпаведна 91, 97 і 99,5%), Міністэрствам аховы здароўя (92, 93 і 92%), Міністэрствам культуры (73, 86, 73%). У цэлым з 796 чалавек, якія скончылі аспірантуру, абаранілася 56, ці кожны 14-ы. У наступныя гады — яшчэ каля 40%, а звыш палавіны аспірантаў не абараніліся наогул.

У 1982 г. з аспірантуры Беларускага навукова-даследчага інстытута выбыў кожны трэці аспірант, з Мінскага педінстытута і Беларускай кансерваторыі — кожны дзесяты. У НДІ меліярацыі і воднай гаспадаркі, земляробства, глебазнаўства і аграхіміі, геахіміі і геафізікі, біяарганічнай хіміі, Белдзяржкансерваторыі і іншых ні адзін аспірант, які скончыў аспірантуру, не абараніў дысертацыю. На вельмі нізкім узроўні вялася падрыхтоўка аспірантаў у Магілёўскім машынабудаўнічым інстытуце, дзе з 1971 па 1981 г. з 61 чалавека толькі 10 абаранілі кандыдацкія дысертацыі.

Рэтраспектыўны статыстычны аналіз выявіў тое, што значная частка аспірантаў у 60-х гадах завяршыла дысертацыі будучы на практычнай рабоце. У 1965 г. аспірантуру скончылі, не абараніўшы дысертацыі, 462 чалавекі. На працягу двух апошніх гадоў кандыдацкія дысертацыі абаранілі яшчэ 190 чалавек. Усяго да 1967 г. было абаронена 277 дысертацый аспірантамі, якія раней скончылі аспірантуру, у тым ліку 58 чалавек скончылі яе да 1964 г., 37 чалавек — у 1964 г., 77 — у 1965 г. і 105 чалавек — у 1966 г.¹⁵

Такім чынам, пераважная большасць аспірантаў абаранілі дысертацыі на працягу 1—2 гадоў пасля заканчэння аспірантуры. Зацягванне ж работы на больш доўгі тэрмін зменшыла магчымасць яе паспяховага завяршэння. У 70-х гадах большасць асоб, якія скончылі аспірантуру, не абаранілі дысертацыі і ў наступныя гады. Напрыклад, з выпуску 1978 г. 488 чалавек, ці 62%, не абаранілі іх і да 1982 г.

Такім чынам, аспірантура, бясспрэчна, адыграла сваю гістарычную ролю ў фарміраванні кадравага корпуса беларускай навукі. Крызісныя з'явы, напатакаўшы грамадства ў 70-я — пачатку 80-х гадоў, адбіліся на дынаміцы, тэндэнцыях і ўзроўні росту маладой навукова-тэхнічнай інтэлігенцыі. Падзенне прэстыжу працы навукоўцаў уплывала на падбор асоб у сферу навуковай дзейнасці, нізкую эфектыўнасць аспірантуры, калі фарсіраваны рост колькасці не быў забяспечаны апераджальным развіццём усёй сістэмы адукацыі, мэтавай падрыхтоўкі спецыялістаў, у якіх веды, прафесійныя навыкі і матывацыйная сфера задавальнялі б задачы фундаментальных і прыкладных даследаванняў.

¹³ Агіевіч У. У. Праблемы аспіранцкай падрыхтоўкі // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1976. № 6. С. 137—139; Матэрыялы калегіі Мінпроса БССР // Настаўніцкая газета. 1975. 2 ліп.

¹⁴ ЦПА КПБ, ф. 4. воп. 151, с. 5, л. 66.

¹⁵ Соколов И. К. Партийное руководство подготовкой и воспитанием кадров высшей школы БССР. Минск, 1978. С. 122.

Інстытут гісторыі АН Беларусі

Резюме

В статье прослеживается динамика и особенности развития аспирантской подготовки в Белоруссии за 30 лет. Отмечены деструктивные тенденции в формировании кадрового потенциала.

Summary

The dynamics and peculiarities of the development of post-graduate training in the Republic of Belarus during last 30 years have been reflected. Destructive tendencies in forming of scientific personnell have been underlined.